

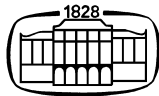
Pszicholingvisztika

Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv

1. kötet

Szerkesztette
Pléh Csaba és Lukács Ágnes

Technikai szerkesztő
Siptár Péter

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia, az OTKA, a NIH és a TÁMOP támogatásával készült

ISBN 978 963 05 9499 8 (összkiadás)

ISBN 978 963 05 9500 1 (1. kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2014

© Akadémiai Kiadó, 2014

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Tárnok Irén
Termékmenedzser: Egri Róbert
A kötésterv Maurer Dóra munkája
A számítógépes szerkesztés G. Kiss Zoltán munkája L^AT_EX 2_ε rendszerrel
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Nagy Miklós
Martonvásár, 2014
Kiadványszám: TK130056
Megjelent 61,48 (A/5) ív terjedelemben

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízió-
adás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Részletes tartalomjegyzék

I. rész: Elméleti és történeti kérdések	1
1. A pszicholingvisztika története	3
A klasszikus német pszicholingvisztika	4
Hermann Paul és az asszociatív pszichologizmus	4
Wundt: a néplélektan és a nyelv	6
A Stern házaspár a gyermek alkotó munkájáról	9
A pszicholingvisztikai tematika az európai pszichológiában 1920–1950 között	12
Karl Bühler és a nyelvi képesség komplex eszközmodellje	14
A prágai iskola és a pszicholingvisztika: Roman Jakobson	19
Az amerikai mentalisták és a gondolkodás–nyelv viszony: Sapir és Whorf relativizmusa	22
A viselkedésvű nyelvfelfogás	24
Szigorú viselkedésvű felfogás: Skinner	27
Osgood jelközpontú behaviorizmusa	30
A statisztikai behaviorizmustól a pszicholingvisztikáig: G. A. Miller	32
Az orosz-szovjet hagyomány: Vigotszkij öröksége	39
A nyelv a pavlovizmusban: A második jelzőrendszer kutatása	39
Vigotszkij kulturális iskolája	41
A generatív nyelvtan hatása: a szabály és a struktúra. A pszichológiai realitás elve	43
A pszicholingvisztika intézményes kibontakozása	44
Chomsky és a modern pszicholingvisztika kialakulása	48
Kulcsdichotómiák a generatív nyelvtan pszicholingvisztikai értelmezésében	56
A nyelvi modellek szemantizálódása és a kognitív pszichológia–pszicholingvisztika kapcsolat az 1970–1980-as években	66
A modularitás és a nyelvi feldolgozás	76
Az ezredforduló pszicholingvisztikája	77
A mai elvek és irányzatok kibontakozása	77
A mai kísérleti pszicholingvisztika	82
A gyermeknyelvkutatás mai irányzatai	87
Kognitív tudomány és pszicholingvisztika	90
A magyar pszicholingvisztika útja	92

A kezdetek: a gyermeknyelv korai kutatása	92
Wundt néplélektana és a magyar nyelvészet	93
Karácsony Sándor társaslélektana a nyelvről	97
A modern magyar pszicholingvisztika az 1970-es évektől	99
Hogyan lehetne jobb a magyar pszicholingvisztika?	106
Hivatkozások	107
2. Nyelvek és nyelvtanok	117
Bevezetés	117
A nyelvi leírás szintjei	118
Hangtan	118
Alaktan	124
Mondattan	128
Jelentéstan	133
Nyelvtani elméletek	138
Transzformációs generatív nyelvtanok	138
Lexikalista (generatív) nyelvtanok	139
Egyetemes és nyelvspecifikus mozzanatok	141
Nyelvi univerzálék és paraméterek	141
Egyetemes nyelvtan és nyelvészajátítás	143
Összefoglalás	144
Hivatkozások	144
3. A módszertan kérdései a pszicholingvisztikában	147
Elméleti és történeti megjegyzések	147
A kísérletezés győzelme	147
A hangrögzítés és a pragmatika	148
A korpusznyelvészet és a nyelv az interneten	149
Általános módszertani elvek és problémák	149
A kísérletezés problémái	149
Néhány módszertani elv	150
A szövegfelismerés és az alaktani feldolgozás kutatásának módszerei	152
Akusztikus módszerek	152
Vizuális módszerek	152
Előfeszítés (<i>priming</i>)	153
A mondatmegértés vizsgálati módszerei	154
A mondatmegértés közvetlen módszerei	154
Utólagos (<i>offline</i>) eljárások	154
Menet közbeni (<i>online</i>) akusztikus módszerek	156
Döntések a mondat igazságáról	158
Szemmozgásmérési módszerek	160
Hivatkozások	161

II. rész: Megértés és produkció	165
4. A szavak mentális reprezentációja és az alaktani feldolgozás	167
A mentális szótár	167
A szavak mentális reprezentációjának pszichológiai vizsgálati módszerei . .	168
Hozzáférés a szótárhoz	195
A lexikális előhívást befolyásoló tényezők	195
A lexikon pszicholingvisztikai modelljei	206
A szófelismerés modelljei	209
A kétértelmű szavak feldolgozása	214
A kétértelmű szavak vizsgálata a magyarban	219
A morfológiailag komplex szavak reprezentációja: elemzés és egészes tárolás . .	222
Alaktanilag komplex szavak feldolgozásának modelljei	224
Szabályok és sémák a morfológiai feldolgozásban	231
Hivatkozások	239
5. A mondatmegértés folyamata	251
Terminológiai és elméleti kérdések a megértés fogalmával kapcsolatban	251
A megértés folyamatának általános menete	254
A bemenet jegyei	256
Szemantikai és pragmatikai mozzanatok a megértésben	258
A mondatok megértése	258
A mondatelemzés	259
Összetevős szerkezet és mondatmegértés	260
A szó szerkezet-összecsomagolás elvei	261
A nyelvek eltérései a nyelvtani szerep hozzárendelésében	266
Két elmélet a nyelvek feldolgozási eltéréseiről	270
A nyelvek eltérései és a kognitív erőforrások	271
Az igék és vonzatok szerepe a mondat szerkezet felállításában	273
Mitől nehéz megérteni egy mondatot?	275
A mellérendelések világa	275
Az alárendelés és a megértés nehézségei	276
A kimenet kérdései	279
Mi mindent teszünk hozzá a mondatokhoz a megértés során?	280
Három tényező a nyelvfeldolgozásban	281
Hivatkozások	282
6. Szövegek megértése és megjegyzése	287
A mondatról a szövegig a pszicholingvisztikában	287
A szöveg megértés és a szövegekre emlékezés rendszertana	289
Mikroszerkezeti hatások	290
Mikroszerkezeti integráció	290

Mikroszerkezeti szelekció	296
A szöveg mikroszerkezetéből származó kiegészítések	297
A makroszerkezet hatása	299
Van egyáltalán szerkezet?	299
A sémaképzés folyamata	301
A szövegtípusok eltérései és a makroszerkezet	304
Az elbeszélő szöveg különlegessége	305
A tanulói aktivitás irányítása és a szövegtanulás	312
Szándékos és önkéntelen emlékezet	312
Egyéni különbségek a szövegemlékezetben	322
A munkaemlékezet egyéni különbségeinek szerepe a szövegfeldolgozásban	322
Személyiségkülönbségek hatása a szövegemlékezetre	323
Agy és szövegintegráció	326
A prefrontális kéreg szerepe a szövegintegrációban	327
Újabb idegtudományi kutatások a szövegintegráció agyi alapjairól	329
Kitekintés	330
Hivatkozások	331
7. Az olvasás rendszere, fejlődése és modelljei	339
Az olvasás elméletei és modelljei	339
Szemléletváltás az elméletekben	340
Olvasásmodellek	342
Az olvasástanulás elméletei és modelljei	346
Szintmodellek	346
Útmodellek	347
Az olvasás fejlődése	349
Dekódolás és szövegfelismerés	350
A szövegértés fejlődése	352
Az olvasás agyi hálózatai	354
Az anterior feldolgozóköri	355
A poszterior feldolgozóköri	355
Az olvasás komplex agyi modelljei	358
Az olvasás agyi hálózatának fejlődése	362
A feldolgozóköri fejlődése	363
Szövegfelismerés és jelentés	364
Az olvasás környezete	365
Hivatkozások	366
8. A beszédprodukción	371
Mi a beszédprodukción?	371
A beszédprodukción szisztematikus megfigyelése: a hibákból levont következtetések	371

A diszfluenciák	373
A nyelvbotlások	382
A megfigyeléses módszer kritikája	387
A beszédprodukción kísérleti kutatása	388
Az első kísérletek	388
Produkciós modellek: A szóprodukción	390
Produkciós modellek: A mondatprodukción	401
Összefoglalás	405
Hivatkozások	406
9. Nyelvtechnológia és a pszicholingvisztika számítógépes modelljei	411
A számítógépes nyelvészet irányzatai	411
Mesterséges intelligencia és nyelvtechnológia	411
A mesterséges intelligencia első nyelvi modelljei	412
A nyelvtechnológia mai eszközei	413
A számítógépes nyelvfeldolgozás szintjei	415
A beszédfelismerés	415
Parsing: szófaji és morfológiai elemzés	417
Parsing: mondatelemzés	419
Pszicholingvisztikai modellek	420
A nyelvtan elsajátításának számítógépes modellezése	420
Szemantikai és pragmatikai tudás: a metaforák feldolgozása	436
Összefoglalás	438
Hivatkozások	439
III. rész: Nyelvelsajátítás	443
10. A nyelvelsajátítás elméleti modelljei	445
A nyelvfejlődés általános szakaszai	445
A nyelvelsajátítás korai modelljei	446
A nyelvelsajátítás kutatásának tárgya	446
A gyermeknyelv leíró modelljei	447
A nyelvi és a nem-nyelvi kognitív fejlődés párhuzama	452
A gyermek nyelvalkotó készsége	454
Az innatizmus és az empirizmus/funkcionalizmus vitája	457
A két iskola alapelvei	457
A tanulómechanizmusok kérdése: a negatív visszajelzés hiánya	460
Nyelvek közti eltérések: a lexikon és a paraméterek	462
A nyelvfejlődés kérdése	464
Két problémakör a lexikon elsajátításában	466

Példák a lexikális túláltalánosításra	466
A kategorizáció kérdése	469
Egy mai inputalapú tanulómodell	472
Nyelvelméleti háttér: a konstrukciós nyelvtan	472
A modell tanuláselmélete	474
Összefoglalás	475
Hivatkozások	476
11. A nyelvtani kategóriák és szabályok elsajátítása: megfigyelési és kísérleti adatok	483
Morfológiai fejlődés	483
Az U alakú fejlődési görbe a morfológiában	488
A morfológia elsajátítása a magyarban	489
Szintaktikai szerkezetek és tematikus szerepek	500
A tranzitív konstrukció az angolban: kísérleti eredmények	501
Az argumentumszerkezet elsajátítását segítő folyamatok	504
Nyelvközi különbségek a szerepek hozzárendelésének jelzőmozzadataiban	506
A tranzitív szerkezetek korai megértésének vizsgálata a magyarban	506
Mesterséges nyelvek és nyelvtanok tanulása	509
Sorrendi információk elsajátítása	511
Absztrakt mintázatok kiemelése	513
Szintaktikai kategóriák absztrakt használata	514
A mesterséges nyelvtanokat használó vizsgálatok összefoglalása	515
Hivatkozások	516
12. Szótanulás	521
A szókincs-elsajátítás fontos állomásai	521
A szóhatárok kiemelése a hangfolyamból	524
A szójelentések elsajátítása	530
A szintaktikai információ szerepe	530
Lexikális megszorítások	531
A társas-pragmatikai megközelítés	534
A szótanulási mechanizmusok specifikussága	537
A szókincsfejlődés magyar vizsgálatai	539
A szókincsméret fejlődését vizsgáló eljárások	539
A lexikon szerveződését vizsgáló módszerek	541
A szójelentést korlátozó elvek specifikussága	544
Hivatkozások	545
13. Korai kétnyelvűség és szociokognitív fejlődés	551
Bevezetés	551
A kétnyelvű nyelvsajátítás stádiumai	553

Korai nyelvdiszkriminációs képességek csecsemőknél	555
Nyelvspecifikus újraszerveződés: a nem-anyanyelvi fonetikus kontrasztok elvesztése	556
A kétnyelvűség hatása a fejlődő kognitív rendszerre: előnyök és hátrányok	558
A gátlási és kontrollfunkciók fejlődése kétnyelvűeknél	560
A kontrollfunkciók fejlődése óvodáskorúaknál	561
A kontrollfunkciók fejlődése kétnyelvű csecsemőknél	562
A reprezentációs képességek és a szociális megismerés fejlődése kétnyelvűeknél	566
Hivatkozások	570
14. Idegennyelv-elsajátítás	575
Bevezetés	575
Az idegennyelv-elsajátítás mint kognitív folyamat	576
Internyelv	576
A tudatosság szerepe az idegennyelv-elsajátításban	597
Konnekcionista megközelítések	611
Univerzális grammatika és nyelvtanulás	617
Egyéni különbségek a nyelvtanulásban	621
Az életkor szerepe: a kritikus periódus hipotézise	621
A nyelvérzék mérése	625
Emlékezeti mechanizmusok	628
Kognitív stílus	631
Tanulási stratégiák	634
Motiváció	637
Személyiség	639
Összefoglalás	641
Hivatkozások	643
IV. rész: Nyelv és gondolkodás	657
15. Jelentés: referencia és fogalmak	659
Jelentés és intencionalitás	659
A tárgyelmélet	663
Az extenzionális elmélet	664
Bertrand Russell elmélete a deskripciókról	668
Kontextus és interpretáció	671
Kvantorok a logikában és a természetes nyelvben	672
Jelentés és jelölet	673
Extenzionális, intenzionális és hiperintenzionális kontextusok	677
Lehetséges világok	679

Fogalmak és szójelentés	686
A fogalmak pszichológiai elméletei	687
A klasszikus elmélet	689
A klasszikus elmélet problémái	692
A klasszikus elmélet revíziója	698
A prototípus-elmélet	701
A prototípus-elmélet problémái	704
A fogalmak mintapéldány-elmélete	706
A fogalmak két általános funkciója	709
A fogalmi atomizmus	711
Az elmélet-elmélet és a pszichológiai esszencializmus	713
Fogalmak és észlelés: a perceptuális szimbólumrendszerek elmélete	717
Fogalmi fejlődés	718
Fogalmak a csecsemőkorban	719
Fogalmi fejlődés nagyobb gyerekeknél	723
Kitekintés: fogalmi fejlődés, fikció, társas megértés	730
Hivatkozások	734
16. Nyelv és emlékezet	743
Munkamemória és nyelv	743
Morfológiai komplexitás és munkamemória	745
Mondatmegértés és munkamemória	748
Lexikális kétértelműség és munkamemória	750
Szövegértés és munkamemória	752
Fonológiai hurok és nyelvtanulás	754
Procedurális emlékezeti rendszer és nyelv	756
A deklaratív/procedurális (DP) modell	756
Procedurális rendszerek és mondatmegértés	757
A procedurális emlékezeti rendszer sérülése és a nyelv	760
Huntington-kór és inflexiós morfológia	761
Parkinson-kór és nyelvi funkciók	763
Parkinson-kór és lexikális kétértelműség	764
Nyelvi funkciók enyhe kognitív zavarban és demenciában	765
Enyhe kognitív zavar	765
Demencia és nyelvi funkciók	765
Alzheimer-kór	767
Alzheimer-kór és emlékezet	768
Alzheimer-kór és nyelv	768
Alzheimer-kór és afázia	769
Összefoglalás	770
Hivatkozások	771

17. Metafora	777
Bevezetés	777
Mi a metafora?	777
Metaforakutatás a kognitív tudomány megjelenése előtt és ma	777
Metaforaelméletek	780
Grice standard pragmatikai elmélete	780
Sperber és Wilson relevanciaelmélete	780
Lakoff és Johnson fogalmimetafora-elmélete	782
Gentner strukturálisleképezés-elmélete	786
Metaforaértés felnőttkorban	788
Vizsgálati eredmények: Grice standard pragmatikai elmélete	788
Vizsgálati eredmények: Sperber és Wilson relevanciaelmélete	788
Vizsgálati eredmények: Lakoff és Johnson fogalmimetafora-elmélete	791
Vizsgálati eredmények: Gentner strukturálisleképezés-elmélete	796
Az attributív kategorizációs elmélet	798
Metaforaértés gyerekkorban	799
Hány évesen mutatható ki a gyerekek metaforikus kompetenciája?	799
Vizsgálati eredmények: Grice standard pragmatikai elmélete	802
Vizsgálati eredmények: Lakoff és Johnson fogalmimetafora-elmélete	803
Vizsgálati eredmények: Gentner strukturálisleképezés-elmélete	804
Összefoglalás	807
Hivatkozások	808
18. Kísérleti pragmatika	813
Bevezetés	813
Beszédaktusok	814
Elméleti háttér	814
Az ígértétel aktusa: kísérleti eredmények	816
Indirekt beszédaktusok	818
Elméleti háttér	818
Kísérleti eredmények	818
Pragmatikai és szövegalapú következtetések	821
Grice pragmatikaelmélete	821
Schank forgatókönyv-elmélete: kísérleti eredmények	823
Clark áthidalás-elmélete: kísérleti eredmények	826
Mondatközi anaforák: kísérleti eredmények	827
A neo-grice-i megközelítések és a poszt-grice-i relevanciaelmélet	831
Elméleti háttér	831
Kísérleti eredmények	833
Skaláris implikatúrák	834
A kognitív pragmatika újabb elméletei	846

A kognitív pragmatikai elmélet	846
A fokozatos kiugróság hipotézise	848
Pragmatika és agysérülés: a humor és az ironia megértése	849
Pragmatika és modularitás	852
Összefoglalás	853
Hivatkozások	854
19. A nyelvi relativizmus	859
A Sapir–Whorf-hipotézis	859
Sokféleség vagy univerzalitás	861
Az eszkimók hó-fogalmai	863
Alapszínnevek és színészlelés	864
A nyelvtani nem	869
Összefoglalás	873
Hivatkozások	874
20. Téri nyelv	877
A téri kifejezések rendszere a nyelvekben	877
A téri reprezentáció elemei: egyetemes vonások és nyelvközi különbségek	879
Mozgásleírások	880
Referenciakeretek	881
Nyelv és téri reprezentáció: képsémák?	883
A képséma fogalma	883
A képsémák kísérleti vizsgálata	885
A téri kifejezések kibontakozása az anyanyelv-elsajátítás során	891
Miért éppen a téri nyelv? A nyelv és gondolkodás kapcsolatának vizsgálata	892
Fejlődépszichológiai adatok	892
A téri viszonyok reprezentálásának különbségei: az angol és a koreai	893
A perspektíva-rendszerek használatának nyelvközi különbségei	895
AZ IDŐ TÉR fogalmi metafora	897
Magyar adatok	903
A magyar nyelv eszközei a téri viszonyok kifejezésére	903
A téri viszonyok és irányhármasság nyelvi jelölésének elsajátítása	904
A perspektíva-használat fejlődése	908
Téri deficitek és téri nyelv: Williams-szindróma és Down-szindróma	909
Hivatkozások	912
21. Nyelvi reprezentáció a numerikus feladatokban	919
A numerikus képességek áttekintése	919
Numerikus képességek nyelv nélkül	924
Számnevek	926

A számjelölések tipológiája	926
Csoportok jelölési módja	928
A csoportok jellege és a csoportok jelölési módja	929
Csoportosító jelölés az uráli nyelvekben	931
A számnevek típusai	933
A számnevek tanulása	935
A nyelvi kód használata a számolásban	936
Verbális kód hosszú távú pontos ismeretek tárolására	937
Verbális kód rövid távú tárolásra	940
A nyelvi reprezentáció különleges szerepe	943
Zárt reprezentációk összekapcsolása a nyelv segítségével	943
A verbális reprezentáció kritikus tulajdonságai	945
Hivatkozások	948
22. Érzelmek és beszéd	951
A nyelvészeti társalgáselemzés	952
A társalgáselemzés módszere az érzelmekutatásokban	956
A szavak jelentésének szerepe az érzelmkifejezésben	958
A szavak érzelmi jelentése	958
A narratív pszichológiai tartalomelemzés	959
Vokális érzelmkifejezés	963
A vokális érzelmkifejezés kutatásának módszerei	964
A produkciós kutatások eredményei	970
Percepciókutatások	972
Érzelmek és beszédtechnológia	978
Összefoglalás	980
Hivatkozások	981
23. A társalgás pszicholingvisztikája	987
Társalgás és szöveg: a diskurzus két értelme. Terminológiai kirándulás	987
A társalgások rendszertana	990
A beszélőváltás meghatározói	993
A szóátvétel szabályrendszere az etnometodológiai felfogásban	994
Mi határozza meg az átvételt a lehetséges átvételi helyeken?	995
A megszólítási rendszerek a társalgásban	998
A társalgási mikro- és makroszerkezet	999
A mikroszerkezet	999
Felhívás-válasz	1000
Kérdés-válasz	1001
A kérdezés stratégiái	1004
Néhány makroszerkezeti mozzanat	1005

Az udvariasság a társalgásban	1009
Az udvariasság empirikus vizsgálata	1012
Közvettség mint általános közlési előny	1016
Hogyan legyünk udvariatlanok?	1018
Nemi különbségek a társalgásban	1019
A nemmel kapcsolatos eltérések a társalgási szerkezetben	1020
A kapcsolatlétesítés eszközei	1021
A felszólítások világa a két nemnél	1021
A társalgás további meghatározói	1026
Hivatkozások	1027

V. rész: A nyelv biológiai alapjai 1031

24. A nyelv evolúciója 1033

A nyelvkeletkezés-elméletek története: kutatási hullámok és divatok	1033
A klasszikus kultúra: hagyományos spekulációk a nyelv eredetéről	1033
A pozitivista tilalom korszaka	1035
A korai evolucionizmus	1035
A mai reneszánsz	1036
Az emberi nyelv és az állati közlési rendszerek strukturális és szociális összevetése	1037
A többszörös tagolás kérdése	1039
Intencionalitás és tudatelmélet az emberi közlésben	1041
A nyelvkeletkezés nagy vitakérdései	1047
Nyelvi forradalom vagy fokozatos evolúció	1047
Adaptáció és exaptáció a nyelv keletkezésében	1051
A nyelvkeletkezés-elméletek átfogó biológiai keretei: a tágan vett nyelvi képesség	
(NyKT) kialakulása	1055
A hangképzés és a gégefő fejlődése	1056
Kognitív kategóriák	1064
A grammatika keletkezése: az NyKSz problémája és a nyelvi különlegesség	1074
Átfogó elméletek a nyelvi funkciók keletkezéséről	1076
A kései szintaktikai váltás scenáriója	1076
A reprezentációs rendszerek változásai	1077
Moduláris és modulok között zajló folyamatok	1079
A csoportfolyamatok és a nyelv keletkezése	1081
Hivatkozások	1083

25. A nyelv idegrendszeri reprezentációja 1089

Akusztikai-fonetikai és fonológiai szint	1089
Prozódiai jegyek: Hangsúly és hanglejtés	1091

A szavak szintje	1092
A szavak előhívása a produkcióban és a megértésben	1093
A morfológiai komplexitás hatása	1094
Szójelentés	1096
Mondatfeldolgozás	1100
Szövegek feldolgozása	1107
Következtetési folyamatok	1107
Az intencionális tulajdonítás összeomlása	1109
A nyelvfeldolgozás átfogó idegtudományi modelljei	1112
Friederici modellje	1112
A Memória–Unifikáció–Kontroll modell	1113
Hickok és Poeppel modellje	1115
A deklaratív/procedurális modell	1116
Végrehajtó funkciók és nyelv	1120
Összefoglalás	1123
Hivatkozások	1123
26. A szó szerinti és a képes nyelv feldolgozása mint emberi agyi funkció	1135
Bevezetés	1136
Az agy strukturális és funkcionális felépítése	1139
Pszicholingvisztikai előfeltételezések újragondolása az agyi felfedezések tükrében	1142
A féltekék számítanak	1143
Az időzítés számít	1145
A kontextus számít	1148
A tapasztalat számít	1151
Összefoglalás	1157
A „nyelvi agyterületek” lokalizálása és funkcióik	1157
Hivatkozások	1161
27. Az afázia	1167
Bevezetés	1167
Problémák, hipotézisek, modellek	1167
A mai modellek előzményei	1167
A lokalizációs elméletek problémái	1173
A holisztikus sajátosságok kérdése	1175
A nyelvtani alapú magyarázatok és a kapacitáselméletek	1177
A mondatprodukciónál agrammatikus zavarainak osztályai	1178
Kapacitáselméleti magyarázatok az agrammatikus mondatprodukciónál	1178
A mondatmegértés agrammatikus zavarai	1179
Nyelvi kompetencia és performancia	1181
EKP-vizsgálatok	1182

A generatív nyelvtanelmélet mint lehetséges magyarázati keret	1186
A generatív nyelvtanelméleti magyarázati keretek: összefoglalás	1193
Magyar adatok és esettanulmányok	1195
Példák: a mondatisméltési tesztek	1195
A nyelvtan és a performanciális korlátozottságot javító stratégiák közötti kapcsolat	1197
Javító stratégia a théta-elv érvényesítésére	1201
Kettős szétválások a nyelvtan afáziás korlátozódásában	1204
A nyelvtani helyesség megítélései	1209
Az idői kompatibilitás megítélései	1215
A nyelvi rekurzivitás afáziában	1220
Szituatív mondatok, tudatelméleti beágyazás	1227
Összefoglalás	1236
Hivatkozások	1238

VI. rész: A nyelv pszichológiája atipikus helyzetekben **1243**

28. A jelnyelvek pszicholingvisztikája **1245**

Bevezetés	1245
A jelnyelvek	1245
A jelelők	1246
A jelnyelvek szerkezete	1247
A magyar jelnyelv	1251
Jelészlelés és -produkción	1251
Elsajátítás	1254
Jelnyelv és az agy	1256
Kétnyelvűség két modalitásban	1258
Jelnyelv és emlékezet	1259
Összefoglalás	1260
Hivatkozások	1260

29. A specifikus nyelvfejlődési zavar **1265**

Bevezető	1265
Diagnózis és módszertan	1266
Terminológiai sokszínűség	1266
Késés vagy eltérő fejlődésmenet	1269
Diagnosztikai kérdések	1270
A kontrollcsoport problémája	1271
Az SNYZ fenotípusa különböző nyelvekben	1272
Angol	1273
Olasz	1275

Svéd	1276
Német	1277
Héber	1278
Török	1280
Magyar	1280
A nyelvközi vizsgálatok tanulságai	1289
Elméletek az SNYZ magyarázatára	1292
Nyelvtanspecifikus megközelítések	1293
Bemenetfeldolgozási megközelítések	1294
Implicit tanulás és SNYZ	1299
Az SNYZ neurobiológiai háttere	1301
Strukturális eltérések	1302
Funkcionális neurofiziológiai eltérések	1304
Genetikai vizsgálatok	1309
Összefoglalás	1313
Hivatkozások	1314
30. Az olvasás zavarai és a diszlexia	1325
Az olvasási zavarok megközelítése	1326
Diszciplináris modellek	1327
Diszkrépancia-modellek	1331
Eltérések az olvasás agyi hálózatának fejlődési programjaiban és környezetelváró mechanizmusában	1333
Re-educációs eljárások	1336
Az olvasás előfeltételei és a diszlexia	1339
A diszlexia korszerű definíciója	1339
Hivatkozások	1341
31. Nyelv, kommunikáció és megismerés autizmusban	1345
Bevezető	1345
Alaptények és alapvető viselkedéses jellegzetességek	1347
A kölcsönös társas viselkedések minőségi fejlődési zavara	1348
A kölcsönös kommunikatív viselkedések minőségi fejlődési zavara	1349
Az érdeklődés és a tevékenység adaptív, rugalmas szerveződésének minőségi fejlődési zavara	1351
Néhány módszertani megjegyzés	1352
Nyelvi jellegzetességek az autizmus spektrumon	1353
Átfogó fejlődési mintázatok és változatosság	1353
Átfogó nyelvi profil és a grammatika	1355
Mentális lexikon és (lexikai) szemantika	1359
Pragmatika	1362

Két kulcskérdés az autizmus pszicholingvisztikájában	1369
Intencionalitás-megértés és nyelv-kommunikáció disszociáció	1369
A nyelvi rendszer „épsége” és a reziduális normalitás	1372
Néhány átfogó konklúzió	1373
Alapvető kognitív és idegrendszeri sajátosságok, kapcsolataik a nyelvvel	1374
Szociokognitív sajátosságok	1374
Kognitív koherenciateremtés	1375
Egzekutív zavarok	1376
További neurokognitív eltérések	1377
Hivatkozások	1377
32. Nyelvelsajátítás és értelmi fogyatékoság	1383
Értelmi fogyatékoság és a nyelv modularitása	1383
Nyelvi képességek genetikai eredetű fejlődési zavarokban	1386
Williams-szindróma	1386
Down-szindróma	1388
Magyar adatok	1391
Williams-szindróma	1391
Down-szindróma	1397
Összehasonlítások és elméleti tanulságok	1398
Hivatkozások	1400

Előszó

A pszicholingvisztika a nyelv használatának, megértésének és elsajátításának mentális folyamatait, a használók értelmi, érzelmi és társas működéseit érintő mechanizmusait vizsgálja. Interdiszciplináris terület, amelynek gyökerei a nyelvészetben és a pszichológiában vannak. Fél évszázada létezik komolyabb formában, vagyis viszonylag fiatal, az elmúlt évtizedekben – mind az ihletését adó területek, vagyis a nyelvészet, a pszichológia és az idegtudomány elméleti és technikai változásainak, mind a nyelv használatát és vizsgálatának lehetőségeit is érintő gyorsan változó műszaki-informatikai környezetnek köszönhetően – sokrétűen fejlődött.

Kézikönyvünk a BME Kognitív Tudományi Tanszékén és az Eszterházy Károly Főiskola Megismerés és Kommunikáció Kutatócsoportjában készült. Reményeink szerint hiányt pótol a hazai felsőoktatásban. Bár magyar kutatók régóta képviselik ezt a területet, és több szak tantervébe is beépítették a pszicholingvisztika tárgyat, kézikönyvünk az első próbálkozás arra, hogy teljesen megfeleljen a nyelvre érvényesített interdiszciplináris szemléletnek. Egyszerre jellemző rá a nyelvészetből induló bölcsészeti, például a nyelvi változatokat és a megfigyeléses kutatást illetően a társadalomtudományi, és a kísérletezésben, az ingeranyag manipulációjában és az adatfeldolgozásban a természettudományos szemlélet alkalmazása, módszerei közé tartozik a megfigyelés, a kísérletezés, és időnként a tömeges adatok elemzése egyaránt.

Szándékaink szerint könyvünk oktatási anyagként szolgálhat a felsőbb éves pszichológus, nyelvész, gyógytárgyos, orvos diákok számára, ugyanakkor egy évtizedig talán érvényes összefoglaló és kiindulási irodalom lesz a kutatóknak is. Őszintén reméljük, hogy a kézikönyv alapvető tananyag lesz nyelvészeti és pszichológiai mesterképzésekben, doktori programokban.

Könyvünk felépítése

Igyekeztünk a nyelv pszichológiai kutatásának egészét a kötetbe foglalni. A „magyar” jelző az alcímbe azt fejezi ki, hogy – miközben nemzetközi kitekintést alkalmazunk – ahol lehet és van anyag, a tárgynyelv a magyar. A kézikönyv hat nagyobb

témakört dolgoz fel. Az elméleti rész általában szól a nyelvekről és a nyelvtanokról. Összefoglalja, hogy melyek azok a tulajdonságok, jellemzők, amelyek minden nyelvben előfordulnak, s melyek azok, amelyek nyelvspecifikusak, továbbá bemutatja a pszicholingvisztika viszonylag rövid, de annál tartalmasabb és szerteágazóbb történetét. Ez az elméleti rész különösen hasznos azoknak a pszichológus olvasóknak, akik korábbi tanulmányaik során nem hallgattak nyelvészetet, és nem találkoztak hasonló témákkal, így kevésbé ismerik a területnek ezt a részét. A különböző elméleti irányzatok és iskolák bemutatásakor az a célunk, hogy szemléltessük: több megközelítésmód létezik, és egy-egy témáról mindegyik tehet releváns megállapításokat. A cél nem egyetlen igazság bemutatása, hanem annak a szemléletmódnak az átadása, hogy egy témát több oldalról meg lehet közelíteni, és annak bemutatása, hogy egy elmélet melletti elköteleződés milyen módszertani következményeket vonhat maga után.

A további részek a pszicholingvisztika területeit veszik sorra. Ezek egy része elméleti, és a mentális működések modelljeit tárgyalja, míg mások gyakorlatban is használható ismeretekkel szolgálnak például a nyelvi képességek zavarairól vagy a nyelvtechnológiáról. A *Megértés és produkció* rész két nagyobb egységre osztható. Az egyik fő témája a beszédmegértés, amely magában foglalja a hangok észlelését, a morféma, a szavak feldolgozását, a mondatok és végül a szöveg megértését. A másik nagy téma arra keresi a választ, hogy hogyan vagyunk képesek egy nyelvi közlést létrehozni, milyen képességekre van ehhez szükségünk, és hogy milyen részfolyamatokból áll a beszédprodukció. Könyvünk itt foglalkozik még az írott nyelvi információ feldolgozásának folyamatával is. Ezek az ismeretek szorosan kapcsolódnak olyan területekhez, mint az akusztikai fonetika, a nyelvtechnológia, vagy a beszédhez kapcsolódó fiziológiai folyamatokat vizsgáló egyéb természettudományi területek. A *Nyelvtechnológia és a pszicholingvisztika számítógépes modelljei* című fejezet az informatika világába visz minket. Korunk fontos kutatási és gyakorlati kérdése, hogy hogyan tudunk olyan gépeket, rendszereket előállítani, amelyeknek a működése az emberi működést modellezi. A nyelv esetében ez azt jelenti, hogy hogyan tudunk mesterséges beszédet, illetve szövegfeldolgozó, beszédfeldolgozó programokat előállítani. Az informatika és a pszicholingvisztika kapcsolatára a kétoldalúság jellemző. Egyrészt az informatikusok, programozók, nyelvtechnológusok felhasználják a pszichológusok beszéddel, nyelvvel kapcsolatos kutatásának eredményeit, másrészt a pszicholingvisztika olyan forrásokból (gyakorisági szótárak, adatbázisok) táplálkozik, amelyek az informatika segítségével állnak rendelkezésünkre, és amelyek nagymértékben megkönnyítik a pszichológus kutatók munkáját.

A *Nyelvelsajátításról* szóló rész bemutatja, hogy egy gyerek milyen szakaszon megy keresztül, amíg elsajátítja az anyanyelvét, és hogy milyen tényezők segítik, illetve gátolják ezt a folyamatot. Szól külön a szavak elsajátításának mechanizmusairól, és olyan elméleteket mutat be, amelyek lehetséges magyarázatot adnak arról, hogy hogyan vagyunk képesek egy nyelvet tökéletesen elsajátítani. A pszicholing-

viztika megkülönbözteti a nyelvelsajátítást és a nyelvtanulást. Míg a *nyelvtanulás* kifejezés általában az oktatás során, szándékosan megtanult nyelvre vonatkozik, addig a *nyelvelsajátítás* az anyanyelvre, amely önkéntelenül és különösebb erőfeszítés nélkül történik. Ugyanakkor két vagy akár több anyanyelvet is elsajátíthatunk egyszerre. A kétnyelvűség és az idegennyelv-elsajátítás külön fejezeteket kaptak a kézikönyvben, amelyek olyan témákat érintenek, hogy hogyan vagyunk képesek különválasztani a két nyelv szavait és nyelvtanát, hogyan kapcsolódnak össze ezek a nyelvek, az egyes agyi területek részvétele hogyan módosulhat kétnyelvűeknél, illetve idegen nyelv használata közben.

A kézikönyv *Nyelv és gondolkodás* része a nyelv és más mentális folyamatok kapcsolatát tárgyalja. A filozófiával kerül kapcsolatba, amikor a jelentésrepresentáció problémáit boncolgatja, és amikor olyan kérdésekre keresi a válaszokat, hogy a nyelvhasználatunk mennyiben határozza meg a világról alkotott képünket, gondolkodás-módunkat, vagy hogy hogyan vagyunk képesek megérteni a nap mint nap használt metaforákat, amelyek átszövik a nyelvünket. A nyelv olyan területekkel is kapcsolatban áll, amelyekre első hallásra talán nem is gondolunk: a számok világával, a téri gondolkodással és az emlékezettel. Ezek a fejezetek a különböző mentális folyamatok szerveződése közötti kölcsönhatásokat tárgyalják. A *Kísérleti pragmatika* és *A társalgás pszicholingvisztikája* című fejezetek a nyelvet az emberek közötti kommunikáció eszközeként mutatják be. A nyelv életbeli használata, „alkalmazása”, a társalgás nyílt és rejtett szabályainak, a kommunikációt befolyásoló tényezőknek a bemutatása a pszicholingvisztikának a kommunikációelmélettel kapcsolatban álló részterülete.

A következő átfogó témát *A nyelv biológiai alapjai* adják. Ez a rész foglalkozik a nyelv evolúciójával, azzal, hogy az emberiség történetében milyen fejlődési szakaszon mentek keresztül a nyelvhasználathoz szükséges agyi területek. Bemutatja az egyes nyelvi feldolgozási szintekhez és mechanizmusokhoz kapcsolódó idegtudományi eredményeket, és külön fejezetben tárgyalja a metaforikus nyelvfeldolgozás agyi hátterét. Az afáziákról szóló fejezet az orvostudomány számára is jól használható ismereteket ad bizonyos agysérülések nyelvi következményeiről, amelyben különösen fontos szerephez jutnak a magyar adatok és az afázia kutatásában elért eredmények.

A nyelv pszichológiája atipikus helyzetekben fejezet a fejlődési zavarok témakörét kidolgozva szoros kapcsolatban van az orvostudománnyal és a gyógypedagógiával. Az itt leírt elméletek és kutatások eredményei a gyakorlatban is nagyon jól alkalmazható tudást adnak. A különböző fejlődési zavarok tünet szerinti elkülönítése és felismerése nagyban hozzájárul a később alkalmazott fejlesztések sikeréhez. A fejezet szól az autisták, az értelmi fogyatékosok, a diszlexiások, valamint a siketek és a vakok kommunikációjáról, nyelvi nehézségeiről. A specifikus nyelvi elmaradás (SLI) olyan rendellenesség, amely bár nem jár mentális, neurológiai, perifériás nyelvi és szociális problémákkal, a személyek nyelvi fejlődése mégis deficités. Az SLI, a Williams-szindróma, a Down-kór és a nyelvi képességek összefüggéseivel kapcsolatban számos

magyar kutatás készült, és sok hazai adat áll rendelkezésünkre azzal kapcsolatban, hogy az egyes szindrómák milyen nyelvi deficitekkel járnak együtt. Az alfejezet jól alkalmazható ismereteket nyújt azoknak a magyar szakembereknek, akik munkájuk során a fenti rendellenességekkel, zavarokkal, fogyatékkal élő személyekkel dolgoznak, és azoknak a kutatóknak, akik a fenti témák valamelyikével foglalkoznak.

Pszicholingvisztikai kézikönyvek

A mai webalapú keresések világában különösnek tűnhet egy papíralapú kézikönyv szerepe. Különös módon azonban a webalapú kereshető folyóiratok uralkodása közepette újra megjelent az igény a szintézisre. A nyelvészetben virágzanak a kézikönyvek; például a Blackwell nyelvészeti kézikönyvsorozata a 60. (!) köteténél tart. Ebből a szintézisigényből a pszicholingvisztika sem maradt ki. Gernsbacher (1994) úttörő kézikönyve számunkra is minta volt, sokoldalúságával, azóta megjelent második, kiterjesztett kiadása is (Traxler–Gernsbacher 2006), s a Blackwell is fontos könyvet adott ki (Nicol 2003), majd az Oxford University Press is beszállt a pszicholingvisztikai kézikönyvek versengésébe (Gaskell 2007).

Vannak a pszicholingvisztikán belül tematikus kézikönyvek is. Guendouzi, Loncke és Willams (2011) kötete 37 fejezetben tárgyalja a nyelvi zavarokat mint klinikai pszicholingvisztikát. A magyar példához hasonlóan adott tárgynyelvekhez kapcsolódó kézikönyvre is van példa. A Li Ping (2006–2009) szerkesztette kelet-ázsiai pszicholingvisztikai kézikönyv három kötete rendre a kínai, a japán és a koreai pszicholingvisztika anyagait mutatja be.

Reméljük, hogy a pszicholingvisztika iránt érdeklődő magyar olvasók hasonló iránymutató és szintetizáló kötetként forgatják majd a *Magyar pszicholingvisztikai kézikönyvet* is.

Köszönetnyilvánítás

Kézikönyvünk mintegy tíz évig készült a BME Kognitív Tudományi Tanszékén és az Eszterházy Károly Főiskola Megismerés és Kommunikáció Kutatócsoportjában. Köszönjük mindkét munkahelynek a támogatást és a türelmet. A kéziratok és hangállományok gépirattá alakításában Simon Zsuzsának vannak elvülhetetlen érdemei. Az Akadémiai Kiadó régi partner ebben a vállalkozásban. Vajda Lőrinc és Tárnok Irén odaadó s szakértő szerkesztői munkája sokat segített az utolsó fázisokban. Mint szinte minden akadémiai nyelvészeti kiadványban, a végső formát itt is Siptár Péter és G. Kiss Zoltán értő alkotó szerkesztése és tördelése adta meg. Maurer Dórának köszönjük a témához illesztett borítót.

A hosszú munka során több anyagi támogatónk volt. A kézikönyv egészének előkészítését az OTKA támogatta **A nyelv mentális reprezentációja** c. kutatási program keretében, amelynek témavezetője Pléh Csaba volt (témaszám: 49840) 2005 és 2008 között. A szerkesztés végső fázisaiban Pléh Csaba a Közép-Európai Kognitív Tudományi Alapítvány (CECOG) és Lyonban a Collegium Lyon támogatását élvezte. Lukács Ágnes a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásában részesült, és a kötet előkészítése és írása idején kutatásait támogatta az OTKA (K 83619, *Nonlinguistic Abilities in Specific Language Impairment*, 2011-2013) és az NIH (NIH2 Ro1DC00458-18/511-1776-01, *Morphological Deficits in Specific Language Impairment*, Laurence B. Leonard pályázatvezetése mellett magyar témavezető, 2005–2008). A könyv megszületésében a végső szakaszban segített a Társadalmi Megújulás Operatív Programjának két projektje is. Az *IKT a tudás és tanulás világában – humán teljesítménytechnológiai (Human Performance Technology) kutatások és képzésfejlesztés* címet viselő, TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0008 azonosító számú projekt, illetve a *Pedagógusképzést segítő szolgáltató és kutatóhálózatok továbbfejlesztése és kiszélesítése* címmel működő, TÁMOP 4.1.2.B.2-13/1 azonosító számú projekt. A kutatás gazdaintézménye mindkét esetben az Eszterházy Károly Főiskola, a projektek az Európai Unió támogatásával és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósultak meg. Az egyes fejezetek köszönetnyilvánítása a 2. kötet végén található.

Hivatkozások

- Gaskell, G. M. (szerk.) 2007. *The Oxford handbook of psycholinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gernsbacher, M. A. (szerk.) 1994. *Handbook of psycholinguistics*. San Diego: Academic Press.
- Guendouzi, J. – F. Loncke – M. J. Willams (szerk.) 2011. *The handbook of psycholinguistic and cognitive processes: Perspectives in communication disorders*. New York: Psychology Press.
- Nicol, J. (szerk.) 2003. *Handbook of psycholinguistics*. Malden MA & Oxford: Blackwell.
- Ping, L. (szerk.) 2006–2009. *The handbook of East Asian psycholinguistics I–III*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traxler, M. J. – M. A. Gernsbacher (szerk.) 2006. *Handbook of psycholinguistics*. London & Amsterdam: Elsevier/Academic Press.

A kézikönyv szerzői

Babarczy Anna

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kognitív Tudományi Tanszék és MTA Nyelvtudományi Intézet
babarczy@cogsci.bme.hu

Bánréti Zoltán

MTA Nyelvtudományi Intézet
banreti.zoltan@nytud.mta.hu

Bencze M. Ildikó

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kognitív Tudományi Tanszék
ibencze@cogsci.bme.hu

Csépe Valéria

MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet
csepe.valeria@ttk.mta.hu

Csifcsák Gábor

SZTE Pszichológiai Intézet
Kognitív és Neuropszichológiai Tanszék
gaborcsifcsak@yahoo.co.uk

Gábor Bálint

Prezi.com
balint@prezi.com

Gervain Judit

CNRS és Université Paris Descartes,
Sorbonne Paris Cité
judit.gervain@parisdescartes.fr

Győri Miklós

ELTE Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet
gyorimiklos@elte.hu

Hoffmann Ildikó

SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék
MTA Nyelvtudományi Intézet
hoffmannildi@gmail.com

Jakab Zoltán

ELTE Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet
jakab.zoltan@barczi.elte.hu

Kas Bence

MTA Nyelvtudományi Intézet és
ELTE GYK Fonetikai és Logopédiai Tanszék
benkas@barczi.elte.hu

Kemény Ferenc

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kognitív Tudományi Tanszék
fkemeny@cogsci.bme.hu

Kovács Ágnes Melinda

Közép-európai Egyetem
Kognitív Fejlődéslélektani Kutatóközpont
kovacsag@ceu.hu

Kovács Gábor

Budapesti Corvinus Egyetem
Magartartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet
gabor.kovacs@uni-corvinus.hu

Krajcsi Attila

ELTE Kognitív Pszichológiai Tanszék
krajcsi@gmail.com

Kutas Márta

Cognitive Science Department
University of California, San Diego
kutas@cogsci.ucsd.edu

Ladányi Enikő

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kognitív Tudományi Tanszék
és MTA Nyelvtudományi Intézet
eladanyi@cogsci.bme.hu

Lukács Ágnes

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kognitív Tudományi Tanszék
alukacs@cogsci.bme.hu

Magyari Lilla

Language & Cognition Department
Max Planck Institute for Psycholinguistics
lilla.magyari@mpi.nl

Németh Dezső

ELTE PPK Pszichológiai Intézet
Pszichológia és Klinikai Pszichológia és Addiktológia Tanszék
nemethd@gmail.com

Pléh Csaba

Eszterházy Károly Főiskola, Eger
pleh.csaba@ektf.hu

Sáfár Anna

Centre for Language Studies,
Radboud Universiteit Nijmegen
annasafar@gmail.com

Serény András

Morgan Stanley
andras.sereny@gmail.com

Szamarasz Vera Zoé

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kognitív Tudományi Tanszék
vszamarasz@cogsci.bme.hu

Thuma Orsolya

Budapesti Gazdasági Főiskola
Pedagógiai és Üzleti Szakoktató Intézeti Tanszék
thuma.orsolya@kvifk.bgf.hu

Tisljár-Szabó Eszter

Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum
Magatartástudományi Intézet
eszter.szabo@sph.unideb.hu

Turi Zsolt

Department of Clinical Neurophysiology
Georg-August University of Göttingen
zsolt.turi@stud.uni-goettingen.de